

Miejski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na rok 2013

Miejski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na rok 2013 opracowany został zgodnie z treścią ustawy z dnia 26 października 1982r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

Materiałami pomocniczymi przy sporządzaniu programu były Rekomendacje do realizowania i finansowania gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych PARPA na rok 2013, oraz Narodowy Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2011 -2015 uchwalony dnia 22 marca 2011 roku przez Radę Ministrów uchwałą Nr 35/2011.

Spośród licznych problemów społecznych, jakie występują w naszym mieście, problemy związane z alkoholem mają szczególne znaczenie. Wynika to przede wszystkim z rozmiarów szkód alkoholowych oraz kosztów społecznych i ekonomicznych. Konsumpcja alkoholu ma istotny wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne zarówno jednostek jak i ich rodzin, a jej konsekwencje dotyczą nie tylko osób pijących szkodliwie, ale wpływają na całe środowisko.

Zgodnie z raportem Światowej Organizacji Zdrowia pt. „Zagrożenia dla zdrowia światowego. Śmiertelność i obciążenie chorobami powodowane wybranymi najpoważniejszymi zagrożeniami” alkohol znajduje się na trzecim miejscu wśród czynników ryzyka dla zdrowia populacji, a ponad 60 rodzajów chorób i urazów ma związek z alkoholem.

W Polsce podstawę prawną rozwiązywania problemów alkoholowych stanowi ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z dnia 26 października 1982 roku (Dz. U. z 2012 r. Poz. 1356).

Ustawa określa kierunki polityki Państwa wobec problemu alkoholu. Kompleksowo reguluje zagadnienia dotyczące profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, wskazuje zadania z tego zakresu oraz podmioty odpowiedzialne za ich realizację. Określa również źródła finansowania tych zadań. Ustawa opisuje funkcjonowanie rynku napojów alkoholowych. Reguluje także dziedzinę promocji reklamy napojów alkoholowych, a także formułuje przepisy karne dotyczące obrotu alkoholem i reklamy alkoholu. Wprowadza regulacje dotyczące postępowania wobec osób nadużywających alkoholu, określa podstawy leczenia odwykowego, oraz wskazuje kompetencje i zadania Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

Miejski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych uwzględnia wiele aspektów funkcjonowania społeczności lokalnej. Konieczne jest uświadomienie sobie, że problemy związane z alkoholem dotyczą różnych sfer naszego życia i powodują różne szkody (społeczne, zdrowotne, ekonomiczne) zarówno te wymierne, związane choćby z opieką zdrowotną, wypadkami drogowymi czy przestępczością, jak i te niewymierne (cierpienie i ból). Należy zdawać sobie sprawę z tego, że szkody te dotyczą zarówno kraju, społeczności lokalnej, jak i konkretnej rodziny. Dlatego „polityka alkoholowa powinna obchodzić wszystkich” i należy wciąć doskonalić i rozwijać lokalne systemy rozwiązywania problemów alkoholowych.

W związku z tym, treści gminnych programów często obejmują: profilaktykę, leczenie, reintegrację społeczną, wszechstronną pomoc rodzinom z problemem alkoholowym, edukację społeczną, działania na rzecz poprawy bezpieczeństwa i przestrzegania prawa. W każdym z tych obszarów możliwe są różne, mniej lub bardziej skuteczne działania. Ich wybór zależy od wiedzy, doświadczenia, otwartości, umiejętności współpracy, operatywności, zainteresowań i gotowości do poszukiwania nowych, lepszych rozwiązań przedstawicieli samorządów lokalnych, a także od zasobów ludzkich i materialnych grupy.

Świadomość wagi problemów alkoholowych pozwoli pamiętać, że jakość życia w społeczności lokalnej wyznaczają nie tylko nowe drogi, oczyszczalnie ścieków, centra handlowe i szkoły, ale również środowisko rodzinne, lokalne i zawodowe wolne od negatywnych konsekwencji spożywania alkoholu.

Cele miejskiego programu:

1. Analiza problemów alkoholowych oraz zapobieganie negatywnym następstwom nadużywania alkoholu (redukcja szkód).
2. Ograniczanie dostępności alkoholu nieletnim i nietrzeźwym.
3. Udzielanie rodzinom, w których występują problemy alkoholowe pomocy psychospołecznej i prawnej, a w szczególności ochrony przed przemocą w rodzinie – diagnoza występowania zjawiska przemocy w rodzinie oraz usprawnianie systemu jej przeciwdziałania.
4. Prowadzenie profilaktycznej działalności informacyjnej, edukacyjnej i wychowawczej dotyczącej wszystkich mieszkańców miasta Hajnówka.
5. Funkcjonowanie Miejskiej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

Zadania Miejskiego Programu

1. Zwiększenie dostępności pomocy terapeutycznej i rehabilitacyjnej dla osób uzależnionych od alkoholu.
  - 1) Prowadzenie miejskiego punktu konsultacyjnego dla osób uzależnionych i ich rodzin przez specjalistę psychoterapeutę w dniach i czasie umożliwiającym dostęp mieszkańcom do swojej oferty:
    - a) motywowanie do podjęcia psychoterapii, w placówkach leczenia odwykowego, kierowanie do leczenia specjalistycznego,
    - b) motywowanie osób pijących ryzykownie i szkodliwie, ale nieuzależnionych do zmiany szkodliwego wzoru picia,
    - c) udzielanie wsparcia osobom po zakończonym leczeniu odwykowym,
    - d) podejmowanie czynności zmierzających do orzeczenia o zastosowaniu wobec osoby uzależnionej od alkoholu obowiązku poddania się leczeniu odwykowemu,
    - e) kierowanie osoby na badanie przez biegłych w celu wydania opinii w przedmiocie uzależnienia od alkoholu. Pokrycie kosztów sporządzania opinii przez biegłych osób wnioskowanych do leczenia odwykowego,
    - f) posiadanie dobrej orientacji na temat możliwości pomocy i kompetencji poszczególnych służb z terenu miasta i innych instytucji, które mogą się zaangażować w profesjonalną i systemową pomoc dla klientów punktu.
  - 2) Udział w psychoterapii grupowej i indywidualnej, jako podstawowej metodzie leczenia:
    - a) program podstawowy trwający od 6 do 8 tygodni w oddziałach całodobowych i dziennych, lub ok. 6 miesięcy w placówkach ambulatoryjnych, którego celem jest rozpoznawanie uzależnienia, zbudowanie motywacji do leczenia i podjęcia nauki życia na trzeźwo,
    - b) program pogłębiony, trwający od czasu ukończenia programu podstawowego od 12 do 18 miesięcy, którego celem jest nauka zapobiegania nawrotom czynnego uzależnienia, nauka radzenia sobie z emocjami, relacjami, zadaniami życiowymi.
  - 3) Udział w zajęciach informacyjno–edukacyjnych w formie wykładów, filmów, prelekcji, treningów, rozmów motywacyjnych i warsztatów dla osób uzależnionych od alkoholu i ich rodzin.
  - 4) Zwiększenie dostępności terapii uzależnienia od alkoholu i współuzależnienia, oraz psychoterapii poprzez finansowanie dojazdów do Ośrodków Terapii Uzależnień: podniesienie efektywności usług świadczonych na rzecz mieszkańców, dofinansowanie leczenia farmakologicznego, podnoszenie kwalifikacji zawodowych.

- 5) Szkolenia podnoszące kwalifikacje dla pracowników punktu konsultacyjnego, pracowników lecznictwa odwykowego, pedagogów szkolnych, kuratorów, policjantów i pracowników świetlicy socjoterapeutycznej.
- 6) Uczestnictwo w ruchach samopomocowych, w mityngach Anonimowych Alkoholików (AA), Al. Anon, DDA(Dorośle Dzieci Alkoholików) oraz zajęciach organizowanych przez stowarzyszenia abstynenckie, wspieranie i doposażanie miejsc spotkań.
- 7) Wspieranie na terenie miasta placówek lecznictwa odwykowego, w celu prowadzenia efektywnych programów psychoterapii uzależnienia i współuzależnienia.
- 8) Finansowanie programów psychoterapii uzależnienia dla wybranych grup pacjentów:
  - a) finansowanie zajęć terapeutycznych i pozaterapeutycznych dla młodzieży i ich rodziców /opiekunów prowadzonych w ramach programu leczniczego,
  - b) finansowanie doposażenia placówek na potrzeby prowadzenia programów młodzieżowych – profilaktyka alternatywna.
- 9) Dofinansowanie remontu i adaptacji placówek przeznaczonych do prowadzenia terapii uzależnienia od alkoholu, do prowadzenia sesji psychoterapii indywidualnej i grupowej (doposażenie).
- 10) zakup materiałów edukacyjnych dla pacjentów uzależnionych i ich rodzin oraz terapeutów uzależnień – książki, broszury, ulotki, czasopisma.
- 11) Wspieranie i organizowanie imprez profilaktycznych.
- 12) Dofinansowanie zajęć rehabilitacyjnych - wyjazdy organizowane przez stowarzyszenia abstynenckie, treningi umiejętności społecznych i programów pomocy psychologicznej realizowanych w klubach abstynenta.
- 13) Uruchomienie telefonu zaufania dla osób mających problemy alkoholowe i ich rodzin, udzielanie porad, kierowanie do profesjonalnej i nieprofesjonalnej pomocy, motywowanie do podjęcia działania oraz udzielanie wsparcia psychologicznego.
- 14) Finansowanie programów psychoterapii uzależnienia dla wybranych grup pacjentów, doposażenie placówek na potrzeby prowadzenia programów.

2. Udzielenie rodzinom, w których występują problemy alkoholowe pomocy psychospołecznej i prawnej, a w szczególności ochrony przed przemocą w rodzinie.

- 1) Pomoc dla dorosłych członków rodziny z problemem alkoholowym:
  - a) motywowanie osób współuzależnionych do korzystania z pomocy w placówkach terapii uzależnień,
  - b) przekierowanie uwagi i aktywności życiowej osób współuzależnionych z problemu alkoholowego partnera na zaspokojenie własnych potrzeb i potrzeb dzieci,
  - c) udział w programach psychoterapii dla osób współuzależnionych,
  - d) wspieranie grup samopomocowych Al – Anon.
- 2) Pomoc dla Dorosłych Dzieci Alkoholików (DDA), edukacja, poradnictwo, interwencja kryzysowa, pomoc psychologiczna w rozwoju osobistym, motywowanie do podjęcia terapii (pomoc o charakterze krótkotrwałym).
- 3) Dofinansowanie pracy terapeutycznej z rodziną – organizowanie sesji rodzinnych, spotkań konsultacyjnych dla rodzin, terapia par, treningi zachowań, np: komunikacji rodzinnej, umiejętności wychowawczych, bliskości.
- 4) Pomoc dzieciom z rodzin z problemem alkoholowym – jako jedno z priorytetowych zadań Miejskiego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- 5) Wspieranie lokalnego zespołu interdyscyplinarnego, służącego pomocy dziecku i rodzinie, opartego na zintegrowanych działaniach różnych instytucji (szkoły, poradnia psychologiczno-pedagogiczna, ośrodek pomocy społecznej, poradnia uzależnień, sąd rodzinny, policja, punkty konsultacyjne, świetlica socjoterapeutyczna, komisje rozwiązywania problemów alkoholowych).
- 6) Wspieranie bieżącej działalności świetlicy socjoterapeutycznej dla dzieci z rodzin z problemem alkoholowym.
- 7) Wspieranie zajęć pozalekcyjnych i programów socjoterapeutycznych dla dzieci z rodzin patologicznych i dysfunkcyjnych, a w szczególności dotkniętych problemem alkoholowym.

8) Organizacja różnych form wypoczynku letniego w oparciu o programy profilaktyczno-terapeutyczne dla dzieci z rodzin patologicznych i dysfunkcyjnych (kolonie, półkolonie – profilaktyka alternatywna).

9) Organizowanie i finansowanie kolonii z elementem socjoterapii dla wyselekcjonowanej grupy dzieci z rodzin, w których występuje problem alkoholowy, przemoc domowa, oraz brak podstawowych warunków do prawidłowego funkcjonowania.

10) Organizowanie lokalnych porad, seminariów i konferencji w zakresie wdrażania systemu pomocy dziecku i rodzinie z problemem alkoholowym.

11) Rozpowszechnianie i dystrybucja materiałów informacyjno – edukacyjnych np.: ulotek, broszur, poradników, szczególnie w środowisku szkolnym, wśród rodzin z problemem alkoholowym i przemocą w rodzinie.

12) Prowadzenie profilaktycznej działalności informacyjnej i edukacyjnej w zakresie rozwiązywania problemów alkoholowych w szczególności dla dzieci i młodzieży.

13) Prowadzenie medialnej kampanii informacyjnej o możliwości otrzymania szeroko rozumianej pomocy terapeutycznej i rehabilitacyjnej.

14) Organizowanie zajęć dla rodziców dzieci uczęszczających na zajęcia, mających na celu podniesienie kompetencji wychowawczych.

15) Organizowanie i finansowanie superwizji oraz konsultacji dla pracowników placówek udzielających pomocy psychologicznej dzieciom z rodzin z problemem alkoholowym,

3. Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie.

1) Prowadzenie punktu konsultacyjnego d/s przeciwdziałania przemocy w rodzinie opartego na profesjonalnej pomocy ofiarom przemocy domowej.

2) Utworzenie lokalnej koalicji na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej.

3) Współpraca z przedstawicielami wymiaru sprawiedliwości w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie – kuratorami, prokuratorami, sędziami.

4) Realizacja programów dla rodziców – doskonalenie umiejętności rodzicielskich przygotowujących rodziców do wychowania dzieci bez przemocy.

5) Prowadzenie działalności edukacyjnej służącej zmniejszeniu skali zjawiska przemocy w rodzinach, w szczególności z problemem alkoholowym.

6) Prowadzenie działalności informacyjnej dotyczącej procedury „NIEBIESKA KARTA”.

7) Prowadzenie i finansowanie grup wsparcia i grup terapeutycznych,

8) Realizacja i finansowanie programów profilaktyki przemocy w rodzinie.

9) Przygotowanie lub zakup odpowiednich materiałów informacyjno - edukacyjnych; informatory, ulotki, plakaty, książki.

10) Podnoszenie kompetencji osób do pracy w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

11) Prowadzenie edukacji społecznej na temat zjawiska przemocy w rodzinie. (kampanie i akcje edukacyjne).

4. Prowadzenie profilaktycznej działalności informacyjnej i edukacyjnej w zakresie rozwiązywania problemów alkoholowych, w szczególności dla dzieci i młodzieży, w tym prowadzenie pozalekcyjnych zajęć sportowych.

1) Wdrażanie i realizacja efektywnych rekomendowanych przez PARPA programów profilaktycznych dla dzieci i młodzieży. Współpraca ze szkołami i innymi placówkami oświatowymi.

2) Angażowanie rodziców w działania profilaktyczne, których celem jest wspieranie abstynencji dziecka i przygotowanie go do podejmowania świadomych i odpowiedzialnych decyzji związanych z używaniem substancji psychoaktywnych (współpraca szkoła – dom).

3) Tworzenie lokalnych koalicji profilaktycznych prowadzących konsekwentne działania zmierzające do ograniczania zjawiska sprzedaży alkoholu osobom nieletnim (skuteczna kontrola punktów sprzedaży).

4) Wdrażanie programów profilaktyczno – interwencyjnych dla młodzieży upijającej się.

- 5) Organizowanie lokalnych imprez profilaktycznych dla młodzieży promujących zdrowy tryb życia, mających na celu wzrost świadomości społecznej i wiedzy o zagrożeniach. (wykorzystanie materiałów „Zachowaj Trzeźwy Umysł”, „Wyhamuj w porę”, „Postaw na rodzinę”, „Prawda o alkoholu”, „Sprawdź czy twoje picie jest bezpieczne”).
- 6) Podejmowanie działań edukacyjnych skierowanych do sprzedawców napojów alkoholowych oraz działań kontrolnych i interwencyjnych, mających na celu ograniczanie dostępności napojów alkoholowych i przestrzeganie zakazu sprzedaży alkoholu osobom poniżej 18 roku życia.
- 7) Realizacja pozalekcyjnych zajęć sportowych, rekreacyjnych, artystycznych i innych jako element oddziaływań profilaktycznych – profilaktyka alternatywna:
  - a) zasady, normy postępowania zapisane w formie regulaminu lub planu zajęć (min. Zakaz używek, przeklinania, reguły fair play)
  - b) treningi umiejętności życiowych, uczenie poprzez zabawę rozwiązywania konfliktów, gry fair play, radzenie sobie z trudnymi emocjami, komunikacja w grupie,
  - c) współpraca z rodzicami, angażowanie ich,
  - d) Zatrudnianie animatorów prowadzących szeroko dostępne działania sportowe.
- 8) Realizacja programów edukacyjno – warsztatowych, poprzez zabawę, taniec, oglądanie prezentacji multimedialnych, słuchanie bajek profilaktycznych dla dzieci w wieku przedszkolnym – zakup drobnego sprzętu niezbędnego podczas organizacji zajęć.
- 9) Edukacja publiczna w zakresie problematyki alkoholowej, działalność informacyjna oraz współpraca z lokalnymi mediami.
- 10) Prenumerata i zakup specjalistycznych opracowań, czasopism, publikacji, oraz zakup materiałów informacyjno - edukacyjnych w celu udostępnienia w Bibliotece Pedagogicznej oraz dla szkół realizujących programy i kampanie w zakresie profilaktyki uzależnień od środków psychoaktywnych.
- 11) Promowanie działań gminy na forum regionalnym, krajowym, i międzynarodowym poprzez udział w konferencjach, seminariach i innych spotkaniach organizowanych przez województwa, instytucje centralne czy też międzynarodowe.
- 12) Działalność na rzecz przeciwdziałania nietrzeźwości kierowców i bezpieczeństwa w miejscach publicznych przy współpracy z Policją.
- 12) Inicjowanie działań na rzecz systematycznego podejmowania interwencji przez funkcjonariuszy policji oraz straży granicznej w sytuacjach sprzedaży alkoholu bez akcyzy.
- 13) Działanie na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa na obiektach sportowych. Działania mają być nakierowane na zakaz wstępu na teren obiektów sportowych nietrzeźwych kibiców, oraz osób wnoszących napoje alkoholowe.
- 14) Edukacja publiczna w zakresie problematyki alkoholowej:
  - a) Tworzenie punktów informacyjnych z danymi o dostępnej ofercie pomocy na terenie miasta w zakresie problemów alkoholowych (tablice informacyjne w ośrodkach pomocy społecznej, ośrodkach zdrowia, policji, parafiach, siedzibach organizacji pozarządowych, punktach konsultacyjnych, poradniach zdrowia psychicznego, sądach, szkołach, urzędach itp.),
  - b) prowadzenie stałego systemu informacji o działaniach podejmowanych w środowisku lokalnym w zakresie rozwiązywania problemów alkoholowych (telewizja, strona internetowa, prasa),
  - c) prowadzenie lokalnych kampanii edukacyjnych związanych z profilaktyką problemów alkoholowych, organizowanie festynów, obchodów lokalnych dni trzeźwości, happeningów, pikników, debat.
- 15) Działania na rzecz przeciwdziałania nietrzeźwości kierowców, edukacyjne, interwencyjno-sprawdzające, działania resocjalizacyjne wobec kierowców zatrzymanych za jazdę w stanie nietrzeźwości.
  - a) prowadzenie edukacji z wykorzystaniem materiałów informacyjnych i edukacyjnych „Alkohol i kierowca”, „Prawda o alkoholu”.
  - b) nawiązanie współpracy z policją w celu zwiększenia liczby kontroli kierowców pod względem trzeźwości.

16). Działania na rzecz bezpieczeństwa w miejscach publicznych poprzez inicjowanie działań na rzecz współpracy służb i instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w miejscach publicznych.

5. Wspomaganie działalności instytucji, stowarzyszeń i osób fizycznych służącej rozwiązywaniu problemów alkoholowych.

1) Prowadzenie lokalnych i regionalnych kampanii we współpracy z decydentami i radnymi w ramach wzmocnienia zewnętrznego wizerunku gminy, jako aktywnej w obszarze przeciwdziałania alkoholizmowi i przemocy w rodzinie.

2) Powierzenie wykonania zadań dla organizacji pozarządowej w statucie, której znajdują się zapisy określające jej zaangażowanie w rozwiązywanie problemów alkoholowych w zakresie:

a) wspierania grup samopomocowych oraz sympatyków ruchu trzeźwościowego włącznie z promowaniem postaw abstynenckich,

b) działań podejmowanych przez stowarzyszenia i organizacje abstynenckie, na rzecz profilaktyki i przeciwdziałania alkoholizmowi – promowanie zdrowego i trzeźwego stylu życia dla uzależnionego i jego rodziny,

c) wspieranie w utrzymaniu pomieszczeń, w których spotykają się grupy samopomocowe AA, Al-Anon,

d) wspieranie osób uzależnionych oraz dzieci w rodzinach z problemem alkoholowym,

e) zwiększenie dostępności do profesjonalnej terapii uzależnień, pomocy psychologicznej i innych świadczeń zdrowotnych dla osób uzależnionych i ich rodzin,

f) prowadzenie szkoleń oraz zajęć edukacyjno-informacyjnych poświęconych tematyce uzależnień, przeciwdziałania uzależnieniom.

3) Kontynuacja zatrudnienia gospodarza Klubu Abstynenta.

4) Budowanie systemu współpracy poprzez tworzenie grup zadaniowych składających się z przedstawicieli Miejskiej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, pedagogów i wychowawców szkolnych, pracowników ochrony zdrowia, pomocy społecznej, policji, sądownictwa i organizacji pozarządowych w celu przeciwdziałania problemom uzależnień i przemocy w rodzinie w środowisku lokalnym.

5) Wspieranie organizacji pozarządowych działających na rzecz profilaktyki i przeciwdziałania alkoholizmowi oraz kształtowania pozytywnych wartości społecznych, szczególnie wśród dzieci i młodzieży.

6) Współorganizacja i finansowanie szkoleń dla instytucji i innych podmiotów, które w zakresie swoich zadań realizują politykę przeciwdziałania patologiom społecznym (podnoszenie kwalifikacji osób prowadzących programy terapeutyczne i realizujących pracę socjoterapeutyczną przeciwdziałającą wykluczeniu społecznemu).

6. Podejmowanie interwencji w związku z naruszeniem zakazu reklamy, zakazu sprzedaży alkoholu nieletnim i nietrzeźwym oraz występowanie przed sądem w charakterze oskarżyciela publicznego.

1) Współpraca z Urzędem Celnym oraz innymi instytucjami kontrolnymi w zakresie kontroli punktów sprzedaży z uwzględnieniem prawidłowości składanych oświadczeń o wielkości sprzedaży napojów alkoholowych.

2) Współpraca Miejskiej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych z Komendą Powiatową Policji w Hajnówce.

3) Podejmowanie działań interwencyjnych i kontrolnych mających na celu ograniczenie dostępności napojów alkoholowych i przestrzegania zapisów ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

7. Instytucje współpracujące, między innymi:

1) Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

2) Policja i Straż Graniczna w Białowieży

4) Sądy Powszechnie.

- 5) Kuratorium Oświaty w Białymstoku, szkoły i placówki opiekuńczo-wychowawcze.
- 6) Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Hajnówce i Choroszcy.
- 7) Gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych.
- 8) Powiatowe centra pomocy rodzinie.
- 9) Placówki leczenia odwykowego.
- 10) Ośrodki pomocy społecznej.
- 11) Organizacje pozarządowe.
- 12) Kluby abstynentów.
- 13) Kluby sportowe.